

GOMBOS PÉTER

**„Ó, mondd, te mit választanál!”
A tanár felelőssége és lehetőségei
a kötelező olvasmányok kiválasztásában**

Aligha kell felmérésekkel alátámasztani, hogy néhány évtized alatt alaposan megcsappant a fiatalok olvasási kedve – már ami a szépirodalmat illeti. Sőt, ezek a fiatalok (iskolások) mára felnőtte lettek, nem véletlen, hogy egy 2005-ös vizsgálat azt mutatja, hogy a magyar „olvasóképes” lakosság 60%-a egyetlen könyvet sem olvas el egy év alatt¹. (Ugyanerre a kérdésre 1985-ben 38% válaszolt hasonlóan.) Hogy milyen összefüggésben áll mindez a kötelező olvasmányokkal? Véleményem szerint szoros a kapcsolat. Sem alsó tagozaton, sem felsőben nem jut elég idő a tudatos *olvasóvá nevelésre*. Nem fordítunk energiát arra, hogy tanulóink megtanuljanak belemerülni egy könyvbe, így kevesen válnak olyan olvasóvá, akik egy-egy regény kedvéért éjszakáznak, korábban kelnek, csak hogy megtudják végre, mi is lett a főhős sorsa.

Fontos kérdés, hogy a kötelező olvasmányoknak tényleg célja-e, hogy efféle olvasásra szoktassuk rá a gyerekeket? Lehetne így is, ám ma messze járunk ettől. A magyar tanárok többsége inkább azért olvastat el bizonyos könyve(ke)t – hogy melyeket, arra később, felmérésünk adataira támaszkodva visszatérünk –, mert fontosnak tartja azt valamilyen szempontból. Mert az alpműveltség része kell, hogy legyen, mert fontos történelmi ismereteket (is) tartalmaz, mert hazafiasságra nevel, mert évtizedek alatt bebizonyosodott, hogy nem múló értékeket közvetít, mert generációk óta meghatározó olvasmányélmény volt a diákok számára. E célok relevánságát nem érdemes megkérdőjelezni, ám úgy tűnik, mindezek mellett háttérbe szorult az a szempont: alkalmas-e az adott regény az olvasóvá nevelésre. Ezek *azok* a könyvek, melyek kézbe vétele után tanulóink egy része igazi könyvmollyá válhat?

A fent említett adat mellett továbbiakat, más szempontúakat is sorolhatnánk. Például arra vonatkozóan, hogy diákjaink nem kis része alig érti a második világháború előtt keletkezett szövegeket, nem is beszélve a 19. századi irodalmi művekről. Ismeretlen szavak garmadája, hosszú mondatok, lassú cselekményvezetés, s az azonosulási lehetőség hiánya akadályozza a befogadást. Gadamer szerint az olvasás értelmezés²; ezt megfordítva azt is beláthatjuk, ha nem, vagy nehezen értelmezhető a szöveg, akadozik az olvasás is, s gyorsan csökken a motiváció. Jauss az „esztétikai élvezet” fogalma kapcsán fejti ki, hogy ez feltételezi az „értő élvezés” és az „élvezve értés” egységét³. Megint ugyanaz a kérdés merül fel: hogyan élvezhetné a gyerek annak a szövegnek az olvasását, amelyet nem ért?

A felmérésről

Mindezek után be kell látnunk, hogy szövegértés és a szöveg (az olvasás) esztétikai élvezete között lényeges összefüggés van. Steklács szerint „a szövegértés sikeressége nemcsak az olvasón múlik, hanem az olvasott szövegen is”⁴. Hogy az általában adott kötelező olvasmányok (e terminust következetesen használom, használtuk a felmérés során is, mert azt tapasztaltuk, a magyartanárok is ezzel élnek) ilyen szempontból alkalmasak-e, megint csak fontos kérdés. Benczik Vilmos tanulmánya arra mutatott rá: nyelvi szempontból nem épp szerencsésen válogatunk⁵. Hosszadalmas lenne minden (de legalábbis sok) aspektusból megvizsgálni a leggyakrabban adott kötelezőket – ez ezúttal nem célunk. A továbbiakban – egy közelmúltban készített felmérés adatai segítségével – három fontos kérdésre keressük a választ:

1. Valóban viszonylag változatlan az általános iskola felső tagozatának olvasmánylistája – nagyjából ötven éve?
2. Milyen szempontok alapján választanak könyvet diákjaik számára a magyartanárok?
3. Elégedettek lehetnek-e, s elégedettek-e a kötelezők (el)olvasásával a pedagógusok?

Felmérésünket 2009 február-márciusában készítettük. Több mint száz iskolából 115 kitöltött kérdőívet kaptunk. A kitöltők között akadt, aki mindössze fél éves tapasztalatát osztotta meg velünk, de volt olyan is, aki 47 éve tanít irodalmat.

Eredmények

A kérdőív első kérdésével azt kívántuk tisztázni, hogy vajon a feltételezett hat könyvön kívül (1. ábra) van-e olyan regény, amelyet nagy számban adnak fel olvasásra az általános iskolákban a magyartanárok.

A kérdésre – „Az alábbi könyvek közül melyiket adta már fel kötelező (házi) olvasmánynak?” – adott válaszok alapján 71 könyv került fel a listánkra⁶. (A fent jelzett hat könyv címe mellé X-et tettek a válaszadók, az „Egyéb” rovatba pedig beírták, ha ettől eltérő olvasmányt dolgoztak fel.) Ez gazdag választéknak tűnik, ám csupán kilenc regény marad, ha csak azokat a műveket nézzük, amelyek legalább tíz „szavazatot” kaptak (1. ábra). Utóbbi kettő megjelölése ugyanakkor alacsonynak mondható a többihez képest:

<i>Feltételezett hat mű:</i>		<i>Egyéb művek:</i>	
Az egri csillagok	106	Ábel a rengetegben	36
A Pál utcai fiúk	106	Robinson Crusoe	12
Szent Péter esernyője	94	A kis herceg	10
Légy jó mindhalálig	93		
A kőszívű ember fiai	85		
Az arany ember	53		

1. ábra: a választott kötelező olvasmányok

Vagyis a lista bővülése (gyakorlatilag az *Ábel*-lel) nem jelentős, s nagyon sokatmondó, hogy a legújabb könyv ezek közül éppen Tamási Ároné, ez „mindössze” 77 éves⁷. A másik hat könyvből négy 19. századi. (A Molnár-regény mellett 20. századiként olvastatott *Légy jó mindhaláligról* talán nem lényegtelen megjegyeznünk, maga Móricz sem tartotta ifjúsági regénynek!)

A tanárok közül néhányan jelöltek meg újabb könyveket, ám mindössze egy olyan volt, amelyet legalább hárman jelöltek, és ötven évnél „fiatalabb”, Rowling *Harry Pottere*.

A következő kérdésünk a választás szempontjára irányult:

„Melyik szempont volt a legfontosabb, legjellemzőbb a könyv kiválasztásánál? (Egyet válasszon.)” A 2. ábrán látható öt válaszlehetőséget adtuk meg.

<i>Válaszlehetőségek</i>	<i>Választások száma</i>
– tankönyv, munkafüzet, egyéb segédanyagok tartalma	62
– a gyerekek érdeklődése	44
– tanterv (ez nem volt választható!)	3
– kollégák ajánlása	12
– szakfolyóiratban, szakkönyvben olvasott ajánlás	12
– egyéb	1
– könyvtáros ajánlása	0

2 ábra: a kötelező olvasmány kiválasztásának szempontjai

Mielőtt a lista végét elemeznénk, érdemes megemlíteni, hogy ennél az egy kérdésnél befolyásolta a válaszadókat a tanítási tapasztalatuk, a kollégák ajánlását dominánsan a kezdő pedagógusok jelölték meg.

Nagyon tanulságos, hogy hárman is fontosnak tartották a „Tanterv” megjelölését. Mi azért nem adtuk ezt meg lehetséges indokként, mert a NAT nem ír elő konkrét könyvet, a pedagógusoknak teljes szabadsága van e tekintetben! Úgy tűnik, ezt a szabadságot még nem mindenki érzékeli. A helyi tantervekben persze meghatározhatnak címeteket, de e kérdésbe – reméljük – van beleszólása a magyartanárnak.

Ami ennél is meglepőbb volt: miközben – lásd az előző kérdésre adott válaszokat! – a magyartanárok nem adnak fel (nem ismernek megfelelő?) kortárs ifjúsági könyveket, mégsem kérdezik meg azokat, akik talán legautentikusabb segítők lehetnének, hiszen ismerik az újabb fontos, érdekes, értékes regényeket, s azt is tudhatják, ezek közül melyik népszerű a diákok körében. Hogy a pedagógusok és könyvtárosok ezen a téren miért nem működnek együtt, további vizsgálatok tárgya lehet.

A következő két kérdésben arra voltunk kíváncsiak, a magyartanárok megítélése szerint melyik regényt olvassák el a tanulók legszívesebben, s melyiket legkevésbé. Ez alapján a 3. ábrán látható sorrend alakult ki.

<i>A legszívesebben olvasott könyvek:</i>	<i>A legkisebb arányban elolvasott könyvek:</i>
1. A Pál utcai fiúk (a válaszadók 70%-a)	1. A kőszívű ember fiai (53%)
2. Egri csillagok (24%)	2. Légy jó mindhalálig (13%)
3. Szent Péter esernyője (16%)	3. Egri csillagok (9,5%)

3. ábra a kötelező olvasmányok olvasottsága a tanárok megítélése szerint

A listák első helye nem okozott meglepetést; az már érdekesebb, hogy Gárdonyi regénye itt is, ott is szerepel. Utóbbira magyarázat lehet, hogy egy inkább „fiús” osztályban népszerűbb lehet ez a könyv, míg a lányok közül kevesebben olvassák szívesen. De nyilván befolyásoló lehet a pedagógus személyisége, motiváló képessége is. Ahogy áruklódó az is, hogy míg *A Pál utcai fiúk*-at a tanárok jellemzően 80-90%-os olvasottsággal tették az első helyre, az *Egri csillagok* már 60%-kal is a legolvasottabb lehetett. (Volt osztály, ahol 25%-os olvasottsága volt a legnépszerűbb könyvnek, ez ott a *Légy jó mindhalálig* volt. Érdekes, hogy itt nem volt kötelező/választható *A Pál utcai fiúk*.)

Jellemző, hogy a nagy arányban olvasott regények listája jóval bővebb (31), míg a nem szívesen olvasottakén mindössze 7 cím szerepel. (A „megszokott” hat mellett az *Ábel*.)

A nagy arányban olvasott könyvek (elsősorban *A Pál utcai fiúk*) olvasottsága elég jónak mondható, a tanárok többsége 80-90% közé tette azok arányát, akik biztosan elolvasták az osztályból. Az elsősorban *A kőszívű ember fiai*-val jellemezhető, a diákok által kevésbé kedvelt, olvasott regények listáján jellemzően 30%-os arány szerepelt. (Volt ennél jóval magasabb és jóval alacsonyabb szám is.)

A következő kérdésnél arra voltunk kíváncsiak, vajon van-e hajlandóság a tanárokban a változtatásra: „Előfordult-e, hogy változtatott a kötelező (házi) olvasmányon, s a következő osztálynak nem ugyanazt a könyvet adta fel?”

A válasz némileg meglepő volt, a megkérdezettek több mint kétharmada (68%) ugyanis cserélt már ki kötelező olvasmányt a tapasztalatai alapján. A miéltre szinte mindig ugyanaz a válasz jött: „a gyerekek érdeklődése”, „az osztály összetétele”, „a regény nyelvezete”.

Ez biztató jel lehetne, ha nem ismernénk az előző pontok adatait. Ugyanis – s ezt többen szóvegesen is megfogalmazták, bár nem kérdeztünk rá – a változtatás általában megmaradt a leggyakrabban adott hét könyvön belül. *A kőszívű ember fiai* helyett *Az arany ember*, *A Légy jó mindhalálig* helyett az *Ábel*, esetleg a *Szent Péter esernyője* helyett egy másik Mikszáth-könyv került elő. Igazi változtatás tehát nem történt! Hiszen ugyanúgy nehéz nyelvezetű, a gyerekek világától távol álló regények léptek az előzőek helyébe. „Problémafelvető irodalmat”, kamaszokat érdeklő témát feldolgozó történetet alig 1-2%-a említett a tanároknak. (Ezek egyikét sem jelölte meg egynél több pedagógus!)

Nem meglepő, hogy ezek után nincs kimutatható kapcsolat a kötelezők elolvasásának aránya, a tanári elégedettség és a változtatás között. Magas olvasási arány éppúgy előfordul a sohasem változtatók és az egy-egy regényt kicserélők között. Sajnos az iga-

zán elégedettek aránya mindkét csoportban viszonylag alacsony. Utolsó kérdésünk így hangzott: „Összességében elégedett a kötelező olvasmányok elolvasásával? A legjellemzőbb választ jelölje meg!”

<i>A lehetséges válaszok</i>	<i>Szavazatok</i>
– Igen, szívesen és jó arányban olvassák el a feladott könyveket.	11%
– Igen, bár maximum az osztály fele olvassa el könnyen, szívesen a könyveket.	18%
– Igen. Nem szívesen, nem könnyen olvasnak, de teljesítik a feladatot.	31%
– Nem, csak kevesen olvassák el a regényeket.	35%
– Nem, egyáltalán nem vagy alig olvassák el a gyerekek a könyveket.	5%

4. ábra: az elolvasás arányával való pedagógusi elégedettség szavazatok (az összes válasz százalékos arányában)

Bár a válaszok többsége (4. ábra) „igen”-nel kezdődik, belátható, hogy nem igazán vagyunk sikeresek, ha mindössze diákjaink fele olvassa el szívesen a feladott regényt. Hiszen a „feladatként”, „leküzdendő akadályként” kezelt könyv biztosan nem az olvasóvá nevelés eszköze. Vagyis a pedagógusok mindössze 11%-a eredményes e tekintetben. (Az ő koruk, tapasztalatuk és változtatásra való hajlandóságuk – lásd fentebb! – nem domináns.)

Következtetés

Mindezek fényében joggal tehetik fel maguknak a kérdést a magyartanárok: ha kortárs irodalmat olvastatunk, egy csapásra megváltozik minden? Nyilván sokkal összetettebb ennél a helyzet. Ha a kötelezők problémájából „*Egri csillagok* versus *Harry Potter*” vitát csinálunk, nem oldottuk meg a helyzetet. Természetesen a feldolgozás módja, a tanár személyisége éppúgy döntő lehet, mint egy osztály összetétele. (Nem várható el, hogy minden osztály 90%-os olvasottságot érjen el.)

Ám szemléletváltásra biztosan szükség van. Tudomásul kell vennünk, hogy olvasóvá *nevelni* kell, méghozzá olyan könyvek segítségével, melyeket szívesen forgatnak a kiskamaszok! Ők aztán könnyen rátalálnak az értékes regényekre a klasszikusok között is, alkalmassá válnak azok befogadására is. Ha azonban kedvüket szegi egy nehéz nyelvvezetű, nehezen értelmezhető szöveg, ha nem szembesülnek a befogadással mint „értő élvezéssel”, önmagában az olvasástól riadnak vissza. A könyvtárak felmérései azt mutatják, a gyerekek ma is olvasnak – döntően kortárs irodalmat. A mi feladatunk az, hogy ezek közül kiválasszuk azokat, amelyek értékesek, és megfelelnek diákjaink életkori sajátosságainak, érdeklődésének. Ez sem könnyű feladat, hiszen míg a „klasszikusok”

esetében évtizedek mutatták meg az értékállóságot, addig az új, újabb könyvek esetében nincs ilyen kapaszkodónk. Természetesen egyetlen könyv sem lesz csak attól kedvesebb a gyerek számára, mert új. Másrészt úgy vélem, a népszerűség kedvéért – bár sokan nem értenek ezzel egyet, mondván: „mindegy, mit, csak olvasson a gyerek” – nem érdemes feláldozni az értéket. Louis Sachar Stanley-je, Lowrytól *Az emlékek őre*, Nöstlingertől a *Cseregyerek*, Anne Fine *A kilencedik felhőn-je*, Parktól a *Min mester inasa*, Darvasi *Trapiti-je*, Lázár Ervin *Szegény Dzsoni-ja* vagy *A legkisebb boszorkány* (kis)kamasz és felnőtt számára is érdekes könyv lehet, s ezek olvastatásakor nem kell megalkuvónak éreznünk magunkat. E könyvek olvasója jó úton halad afelé, hogy – igaz, néhány hónap vagy év csúszással – eljusson Jókaiig és Mikszáthig.

Felmérésünk terjedelme és időtartama nem tette lehetővé, hogy pontos képet alkossunk a kötelező olvasmányokkal kapcsolatos problémákról a mai magyar iskolában. Célunk az volt, hogy egy későbbi, alapos kutatás számára – melyre a Magyar Olvasástársaság szakemberei készülnek – támpontot adjunk, kijelöljünk bizonyos irányokat. Természetesen ez a kutatás is rámutatott már fontos dolgokra. Nyilvánvalóan szükséges a magyartanárok konzultációja arról, milyen céllal olvastassunk regényeket, milyen (új) módszerek segíthetik a feldolgozást, s melyek azok a könyvek, amelyek alkalmazhatók a kitűzött célok elérésére.

Jegyzetek:

- ¹ Nagy Attila felmérését idézi Steklács János: *Az olvasás jövőjéről*. In: *Csodaceruza*, 2007. 32-33. sz., 7-8. p.
- ² Gadamer, Hans-Georg: *A szép aktualitása*. Budapest.: T-Twins, 1994. 166. p.
- ³ Jauss, Hans Robert: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Budapest: Osiris, 1997. 172. p.
- ⁴ Steklács János: *Szövegértő olvasás, avagy ki tud jól olvasni?* In: *Csodaceruza*, 2007. 29. sz., 14. p.
- ⁵ Lásd erről részletesebben: Benczik Vilmos: *Házi olvasmányok és olvasóvá nevelés az általános iskola 2–6. osztályában*. In: *A Budapesti Tanítóképző Főiskola tudományos közleményei*. 1999.109-138. p.
- ⁶ Az előadás elhangzott a „Kötelező, közös, kölcsönös” című konferencián. Az írott változatban szereplő számok a konferencia után érkezett kérdőívek adatait is tartalmazzák.
- ⁷ Mindamellet az *Ábel a rengetegben* is szerepel a kerettanterv 8. osztályos tananyagában.